

A VILÁG ÉS AZ EU A XXI. SZÁZAD GÖRÖNGYÖS ÚTJAIN

Simai Mihály

az MTA rendes tagja,
MTA Világgazdasági Intézet
msimai@vki.hu

Bevezető megjegyzések

A világgazdaság bonyolult és sokdimenziós rendszer, amelynek fejlődésére számos tényező hat. A világgazdaság fő „szereplői” az államok, a transznacionális társaságok, az állami szervezettek. Érdekviszonyaik jelentős mértékben különböznek, ugyanakkor kialakultak az egész emberiséget átfogó érdekek is. A hatások és a változások között is vannak általánosak, amelyek valamennyi szereplőt többé-kevésbé azonos módon érintenek, és vannak olyanok, amelyek egyes szereplők számára kedvezőek, mások számára viszont válságok vagy súlyos problémák forrásai. Az államok helyzete abban is különbözik, hogy képesek-e a folyamatok befolyásolására, vagy azokhoz csupán alkalmazkodni tudnak. A sokdimenziós rendszer jellegéből következik a hatótényezők nagy száma, amelyeket önállóan és kölcsönhatásaikban is szükséges elemezni.

A világgazdaság fejlődésének távlataira vonatkozó előrejelzéseket három időhorizontra készítjük: az egyik a rövid táv, vagyis a következő két esztendő, a másik a közép táv, vagyis a 2011–12-ig terjedő időszak. Ennek keretében főként a növekedési trendeket ele-

mezzük, amelyek alakulásában döntő szerepet játszik a foglalkoztatottság és a termelékenység, illetve a mögöttük álló tényezők változása. A harmadik a hosszabb távlatokra – a 2020–2030-ra – vonatkozó előrejelzések. Ebben a globális kihívások és az államok egyéni és közös fellépésének hatékonysága a lényegesek. A három időhorizont jellege, konkrétsága, tartalma és az előrejelzések céljai között jelentősek az eltérések. A rövid távú előrejelzések elsősorban a közvetlen gazdaságpolitikai célokkal szembesülnek, a közép- és hosszú távúak pedig a fejlődés irányát, várható lehetőségeit és konfliktusait világítják meg. Ez utóbbiak különösen fontosak lehetnek a szükséges alkalmazkodási, felzárkózási célok realizálásának meghatározásában. A hosszú távú előrejelzések kapcsolódnak leginkább az olyan nagy globális kihívásokhoz, mint a demográfiai átalakulás következményei, a környezeti válság, a szegénység és az egyenlőtlenségek problémái, a világtermelés és világkereskedelem új globális központjának kialakulása az ázsiai térségben, illetve az átmenet a tudásalapú társadalomba.

A jövőkutatók körében természetesnek tűnő jellemző ma is a trendfüggőség vagy a történelmi ciklusokban való, szinte vallásos

hit. A jövő kutatás tudományosabbá válása nyomán azonban egyre többen értik meg, hogy ez nem jelenthet determinizmust. A lényeges feladat annak meghatározása, hogy milyen tényezők térítik el a fejlődést a trendektől, s mikor jönnek létre töréspontok, ahonnan a fejlődés váratlan fordulatot vesz, vagy éppen zsákutcába visz. Ha például a globalizációként jellemzett globális integrálódást meghatározó trendnek tekintjük, feltétlenül figyelembe kell venni, hogy a rendszerben ezzel ellentétes trend, a dezintegrálódás is jelen van, s hatása a globalizáció árnyoldalai és a sokrétűbbé váló érdekviszonyok következtében erősödhet is. Ezért is bizonytalanok és ellentmondásosak a világgazdasági fejlődés kilátásai a XXI. században.

A két trend érvényesülése nyomán új és sok tekintetben példátlan lehetőségek és remények bontakoztak ki több milliárd ember számára. Az új feltételek és kihívások nyomán az emberiség fejlődése ismét sajátos útágazáshoz érkezett. *Az egyik útirány a világgazdaság fejlődése* a tudományos és technikai vívmányok, az információs forradalom globális terjedésének hatására. Ezen az úton a fejlődés olyan tényezőket hoz létre vagy erősít, amelyek elősegítik a lehetőségek közös kiaknázását egy nagyobb szolidaritásra, érdekközösségre és humanista értékrendre épülő nemzetközi rendszerben az élet minőségének javulására. *A másik irány a kirekesztettség és az egyenlőtlenségek példátlan növekedése*, a társadalmakban az elidegenedés erősödése, a megoldatlan demográfiai, környezeti, politikai és gazdasági problémák szaporodása, régebbi válságócok fellángolása, és újak megjelenése, a nemzetközi terrorizmust kiváltó okok és tényezők terjedése.

A világ politikai és gazdasági fejlődésében az igen sok és jelentős bizonytalansági ténye-

ző miatt *nem lehetséges határozottan kirajzoló trendeket valószínűsíteni a következő évtizedekre vonatkozóan*. Ha a globális rendszer fejlődését nem zavarják meg számottevő politikai feszültségek, háborúk vagy természeti katasztrófák, a világgazdaság integrálódásának folyamatai folytatódnak, és nem futnak zátonyra a megoldatlan szociális gondok és az államok közötti növekvő egyenlőtlenségek szikláin, az államoknak, köztük Magyarországnak is a mainál sokkal nagyobb mértékben nemzetköziesedett, jobban integrálódott, igen sok megoldatlan problémával küzdő, a versengést és az együttműködést egyidejűleg magában foglaló hierarchikus világra kell felkészülnie. E rövid tanulmányban főként a világgazdaságot jelentős mértékben befolyásoló politikai folyamatokra térhetek ki.

A világpolitika valószínűsíthető főbb trendvonalai

Az *Egyesült Államoknak* mint a XXI. század leghatalmasabb gazdaságának, legjelentősebb tudományos centrumának és a világ legerősebb hadseregével rendelkező hegemon hatalomnak a szerepe az egyik leglényegesebb tényező a világpolitika, a világgazdaság és a nemzetközi együttműködés folyamatainak formálódásában, s befolyásolni fogja sok más állam magatartását és politikáját.

Az *Egyesült Államok* a következő évtized világának fontos formálója marad. Ennek hátterében a világ főbb térségeivel kapcsolatos stratégiai érdekei és lehetőségei állnak, amelyek harmonizálhatósága az adott térségek államainak sokrétűbbé váló érdekstruktúrájával egyre nehezebb. Hatalmi túlsúlya a gazdaság, a tudomány, a technika és a katonai potenciál terén olyan marad, hogy egyetlen más állam sem lesz képes hasonló pozíciók kialakítására a belátható két-három évtized során.

Azok a jelentős változások, amelyek Európában végbemennek, mindenekelőtt az Európai Unió bővülése és mélyülése, radikálisan módosíthatják az Egyesült Államok külpolitikájának, nemzetközi gazdaságpolitikájának hagyományos cél- és eszközrendszerét. Különösen jelentős lesz azonban a stratégiai célok és eszközök kialakítása, amelyek az Ázsiában formálódó változásokhoz igazodnak, ahol két hatalmas világhatalom kialakulásának folyamata zajlik. Nagyon sok függ e tekintetben attól, hogy az ázsiai államok maguk miként reagálnak majd a térségükben végbemenő hatalmi, gazdasági, társadalmi és politikai változásokra. *Az ázsiai átalakulás minden bizonnyal sokkal jelentősebb gazdasági kihívás az USA számára, mint az Európai Unió.*

Miközben egyetlen más ország sem lesz képes a következő évtizedekben az Egyesült Államok katonai hatalmához hasonló kiépíteni, egyre több potenciális ellenfele lesz olyan helyzetben, hogy vele igen magas árat fizetessen esetleges katonai fellépéséért egy adott térségben vagy országban. Az ún. aszimmetrikus háborúk, vagy az ellenfél fegyverrendszerének biológiai, kémiai vagy nukleáris eszközei komoly veszélyek az USA számára, s haditechnikai és stratégiai tervezői a következő időszakban valószínűleg törekedni fognak a veszélyek semlegesítésére. Kulcsfontosságú kérdés az is, hogy mennyire lesz sikeres a Bush-kormány által kezdeményezett harc a terrorizmus ellen, s miként folytatódik majd a következő évtizedekben. Olyan stratégia bizonyulhat e tekintetben sikeresnek, amelyik egyidejűleg képes több fronton: politikai, szociális, pénzügyi, propaganda-, titkosszolgálati és nyílt katonai eszközökkel küzdeni.

A globális viszonyok szemszögéből is *lényeges kérdés az EU jövője*. Számos kedvező tényező eredményezheti az Európai Uniót

alkotó térség globális előretörését. A stabil és demokratikus politikai rendszer, a magasan képzett munkaerő, a nagy és egységes piac, az egységes valuta, a térség tudományos és technikai bázisa, a hatalmas és tőkeerős európai bázisú társaságai és szerepe a világkereskedelemben a XXI. század új hatalmi központjává tehetik az európai államok közösségét. Vannak azonban igen lényeges problémák is. Kétséges például az, hogy a belső feszültségek és a megoldásra váró, korábban is meglévő és újabb problémák mennyire ösztönzik a tényleges közösséggé válást, vagy éppen ellenkező tendenciákhoz vezetnek. Mindkét irányú fejlődésnek vannak esélyei. Az új tagállamok, köztük hazánk fejlődése szempontjából is kulcsfontosságú kérdés az, hogy a következő évtizedekben merre tart az Európai Unió. Más összefüggések miatt is megnőtt az érdeklődés az EU jövője iránt.

A közelmúltban az Egyesült Államok hírszerzésének elemzői, a XXI. századdal foglalkozó tanulmányukban súlyos társadalmi válság következményeként lehetségesnek tartották az Európai Unió felbomlását. Azt sem zárták ki azonban, hogy *az európai térség* elvileg tovább növelheti jelentőségét és szerepét a XXI. század globális rendszerében. Földrajzi elhelyezkedése, népességének diverzifikáltsága révén *sajátos összekötő lehet Afrika, a közkeleti térség és Ázsia között*. Ebben döntő szerepe lehet az Európai Uniónak.

A világpolitika egyik nagy kérdőjele *Oroszország*, a Szovjetunió utódállamai közül a leglényegesebb katonai, tudományos és gazdasági potenciállal rendelkező ország. *Oroszország minden bizonnyal a világpolitika egyik igen jelentős tényezője lesz a XXI. században*. Európai és ázsiai stratégiai szerepe, valamint hatalmi befolyása elkerülhetetlenül növekedni fog, s erősödik törekvése befolyásának nö-

velésére a többi szovjet utódállamban és a Közel-Keleten. Oroszország, az USA és Kína hatalmi versengésének és együttműködésének egyik fontos területe lesz a XXI. században a politikailag labilis közép-ázsiai térség, ami egyben az iszlámista politika globális szerepe növelésének is fontos színtere.

A világpolitikában különösen lényegesek a fejlődő világban végbemenő változások. A gyarmati rendszer romjain létrejött államokat a hidegháború időszakában a társadalomtudományok harmadik világnak keresztelték el. Tekintettel azonban arra, hogy nincs többé két, illetve kétpólusú világ, ez a fogalom a szó politikai értelmezésében nem alkalmas a világ megosztottságának jellemzésére. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kapitalizmus globális rendszerében a fejlődő világ ne foglalna el sajátos helyet, s a fejlődés problémái az egységesült piac viszonyaira lennének korlátozhatók, amelyben a fejlődő világ egyedüli útja a konvergáldóság a fejlett piacgazdaságok felé.

Új erővonalakat rajzolnak ki Ázsia felemelkedő hatalmai, mindenekelőtt *Kína* és *India*. Mindkét állam további előretörését megakadályozhatják, vagy fékezhetik belpolitikai és nemzetközi problémák. A különböző lehetséges alternatívák közül azonban az a legvalószínűbb, hogy a nemzetközi viszonyok új ázsiai szereplői átformálják a világ geopolitikai viszonyait és a világgazdaságot.

Különleges, globális és regionális jelentőségük van a *közel-keleti térségben* végbemenő és a térséget a világpolitika centrális problémáihoz kapcsoló politikai, társadalmi és ideológiai folyamatoknak, amelyek a XXI. század elején, s nem csak az iraki háború vagy az arab-izraeli viszály miatt *a világpolitika egyik távlati szempontból legveszélyesebb tüzfészékét alkotják.* E térségben a legjelentősebb a harcok

politikai iszlám fellépése, ami egyre inkább globális hatású.

Nem valószínű, hogy a következő három-négy évtizedben a XX. századi világgégekhez hasonló világháborúk robbannának ki. Regionális háborúk vagy világgazdasági méreteket öltő válságok és a súlyosbodó természeti katasztrófák jelentős zavarokat okozhatnak a rendszerben. *Demográfiai, gazdasági és politikai tényezők hatására jelentősebbé válik a migráció,* ami egyre több multikulturájú államot eredményez, rengeteg új problémával, belső feszültségekkel és nemzetközi konfliktusforrásokkal. Egyidejűleg sok országban erősödik a törekvés a nagyobb demokráciára és a demokrácia korlátozására.

A világpolitikai fejlődés egyik lényeges problémája az is, hogy gyenge kormányok, lassan fejlődő vagy stagnáló gazdaságok ösztönzik a szélsőséges politikai mozgalmakat, a vallási vagy politikai fanatizmust, és súlyos belső konfliktusok forrásai lehetnek bizonyos körzetekben. Felszínre hozhatják a szunnyadó etnikai, nemzetiségi konfliktusokat, erősíthetik a nacionalizmust, különösen Közép- és Kelet-Európában. Egyes ilyen konfliktusok bizonyos térségekben, például abban, amelyben hazánk is elhelyezkedik, könnyen és gyorsan nemzetköziesedhetnek, és regionális feszültségekké válhatnak. A belső konfliktusok különösen élesek lehetnek az ún. kudarcállamokban, amelyek olyan területeket jelentenek, ahol nincs hatékony kormány, kormány-ellenőrzés, s gazdasági és politikai káosz uralkodik. Az ilyen államok igen könnyen a nemzetközi terrorizmus szervezeti központjai, menedékhelyei, kábítószerekkereskedelmi és szervezett bűnözési bázisok lehetnek. A világpolitika egyik további, s nem csak elszigetelt problémája a nemzetközi terrorizmus veszélyei által okozott bizonytalanság is. Ezek a

tendenciák egyrészt azt valószínűsítik, hogy a nagyhatalmak közötti konfliktusok valószínűsége nem nagy a következő negyedszázadban, másrészt azonban a regionális feszültség- és konfliktusgócok súlyos háborúkhöz vezethetnek, amelyekben a tömegpusztító fegyverek alkalmazását sem lehet kizárni. A konfliktusok rendezése, kiterjedésük megakadályozása lényeges feltétele lesz a normális és békés világfejlődés biztosíthatóságának. Ennek lehetőségeit korlátozhatják az államok érdekvizonyainak növekvő differenciálódása mellett a sokasodó szociális és gazdasági problémák, s a multilaterális intézményrendszer ezekből is eredő gyengeségei.

Néhány következtetés

A XX. századot sok történész úgy értékelte, hogy a második évezred legpusztítóbb száz esztendeje volt az emberiség szempontjából. Kérdéses az, hogy a XXI. században milyen mértékben és milyen területeken folytatódik az erőszak és a pusztítás, és a döntő jelentőségű globális transzformációk történelmi egybeesése miképpen formálja azokat a változásokat, amelyek a következő évtizedek horizontján kibontakozóban vannak. *A további bővülő világgazdaság* (amelyben a nemzetközi társaságok döntő szerepet játszanak), *a demográfiai változások, a világgazdaságban kialakuló új erővonalak, a világtermelés és -kereskedelem térképének átalakulása és új versenytársak megjelenése, a nemzetközi politikai viszonyokban történt változások és más globális kihívások nemcsak az EU fejlődésének külső feltételeit módosították, hanem tagállamainak érdekvizonyait is. A transzformációk egyik fő következménye az Európai Unió szerepének, versenyhelyzetének bizonytalanabbá, sok tekintetben kedvezőtlenebbé válása.* Ebben nem jelentéktelen szerepet játszik az is, hogy közel kétfel-

líárd, korábban a kapitalista világpiacon kívül működő, termelő és fogyasztó integrálódott a piaci rendszerbe. A világgazdaság fejlődése a XXI. század elejére új szakaszba jutott. Ennek egyik fontos jele térszerkezetének átalakulása, az ázsiai térség súlyának gyors növekedése a világtermelésben és a nemzetközi kereskedelemben, valamint a tőkeáramlásokban. Sem a globális multilaterális rendszer, sem az EU az eddigiekben nem volt képes az új feltételekhez alkalmazkodni. Az EU jövőjét az is bizonytalanabbá tette, hogy az új tagok csatlakozása nyomán etnikai és gazdasági szempontból is tovább diverzifikálódott. Az, hogy az EU mire lesz képes a következő évtizedekben a világgazdaság „nehézsúlyú” versenyzői között, számos belső és külső tényező összhatásától függ.

A globális politikai viszonyok a következő évtizedekben Európában valószínűleg sokkal nyugodtabbak lesznek, mint a XX. században voltak. A XX. század világháborúihoz hasonló globális konfliktus valószínűsége a következő pár évtizedben nem valószínű. Kis háborúk, polgárháborúk azonban könnyen és gyorsan nemzetköziesedhetnek. Fontos kérdés azonban, hogy milyen tényezők és események taszítják a fejleményeket ezek irányába. Sok tényező hatása nem egyértelmű. Gyors világgazdasági növekedés általában például kedvező lehet a jövő szempontjából a stabilitás tekintetében, ha azonban ennek következményei a globális egyenlőtlenségek növelésére különösen nagyok lesznek, jelentős feszültségforrás lehet. A technikai fejlődés ugyancsak kettős hatású. Egyrészt hozzájárulhat az emberiség nagy gondjainak megoldásához, másrészt új eszközöket, lehetőségeket és képességeket adhat a regionális konfliktusok résztvevőinek és a terroristáknak. A változások következményeivel kapcsolatos lehetsé-

ges feszültségforrások alakulásában szorosan összekapcsolódnak a világpolitikai és a világ-gazdasági tényezők.

A fentiek alapján a jövőkutatásban megfogalmazható néhány, a globális összefüggések jobb megismerése és megértése szempontjából különösen fontos módszertani feladat is.

Nemcsak jó térképre van szükségünk, hanem annak jobb megértésére is, hogy azok a globális célok, amelyekben legalábbis intellektuális közmegegyezés alakult ki az utóbbi évtizedekben, mennyire képesek a gyakorlati cselekvést befolyásolni, illetve mennyire maradnak jókívánások. Ilyen célok például az emberiség fennmaradása, a súlyos világégések veszélyének elkerülése, az egyenlőtlenségek, a szegénység felszámolása, a föld biológiai életet fenntartó képességének erősítése. Globális szinten ezeket nem nehéz általános-ságban meghatározni, sokkal nehezebb azonban ezek lefordítása az egyes szereplők érdek-

viszonyainak és lehetőségeinek „nyelvére”, ami magában foglalja annak megértését is, hogy mindez miképp befolyásolja a fejlődést. A kívánatos jövő rendkívül szerzteágzó ösvényeket jelenthet.

A jövőkutatásnak ebben a feltételrendszerben különösen fontos feladata a közös gondolkodás ösztönzése és a különböző tudományterületek jövőről alkotott elképzeléseinek hasznosítása. *Intenzívebbé és hatékonyabbá kell tenni a kommunikációt a jövőkutatás és a politika, a kormányok és a civil szervezetek között* annak érdekében, hogy megfelelően értékeljük a történelmi analógiákat, és hogy javítsuk a modellek és a forgatókönyvek minőségét, s a képességet a használt fogalmak tisztábbá tételére, valamint a szükséges döntések és cselekvés ösztönzésére.

Kulcsszavak: *globalizáció, dezintegrálódás, világgazdasági és politikai függőség*

IRODALOM

Annan, A. Kofi (2000): *„Mi, a Népek” Az ENSZ szerepe a XXI. században*. Magyar ENSZ Társaság, Bp.

Simai, Mihály (1994): *The Future of Global Governance*. United States Institute of Peace, Washington

Simai Mihály (2006): *Az Amerikai Egyesült Államok a XXI. század globális rendszerében*. Aula, Budapest

Simai Mihály (2007): *A világ a XXI. század forgatógáiban: útelágazások és útvesztők*. Akadémiai, Bp.

